

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΘΑΛΗ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ 17-18 (1987-1988), σσ. 220-232

Άννα Πόταγα (Αθήνα)

Ἡ παράδοση γύρω ἀπὸ τὴν ἀστρονομία εἶναι μακραίωνη καὶ βαθιὰ ριζωμένη στὴν ἑλληνικὴ συνείδηση. Ἦδη, στὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο ὀνοματοθετοῦνται ἄστρα καὶ ἀστερισμοί, παρατηροῦνται οἱ ἀνατολὲς καὶ δύσεις τους καὶ ἡ πορεία τους συνδέεται ἄμεσα καὶ πραγματιστικὰ μὲ τὴν ἀνθρώπινη καθημερινότητα. Γεωργοὶ καὶ θαλασσοπόροι ἔχουν στραμμένο τὸ βλέμμα στὸ οὐράνιο στερέωμα καὶ συγχρονίζουν τὰ βήματα καὶ τὰ ἀρμενίσματά τους μὲ τὰ οὐράνια σώματα, σήματα ἀσφαλῆ στὸν προσανατολισμό τους στὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο.

Ἡ ἀνατολή, ἡ δύση καὶ ἡ θέση τῶν Πλειάδων, τοῦ Ὠρίωνα, τῶν Ὑάδων καὶ τοῦ Ἀρκτούρου, τῶν πρώτων μὲ ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση ἀστερισμῶν, εἶναι ἀλάθητα σημάδια γιὰ τὸ ὄργωμα, τὴ σπορά, τὸν τρύγο καὶ τὸν θέρο. «Εὖτ' ἂν πρώτιστα ἄροτος φανείη... ἄρότοιο καθ' ὥραν»¹, εὐθὺς δηλαδὴ σὰν φανεῖ στοὺς θνητοὺς ὁ «ἄροτος», τὸ σημάδι γιὰ τὸ ὄργωμα, βιάσου νὰ ὀργώσεις, συμβουλεύει ὁ Ἡσίοδος,

Οἱ Ἀτλαγενεῖς Πλειάδες ἀντάμα μὲ τίς Ὑάδες νύμφες καὶ τὸν κραταῖο Ὠρίωνα, τὸν γιὸ τοῦ Ποσειδῶνα, φέρουν μὲ τὴ δύση τους τὸ μήνυμα γιὰ τὸ ὄργωμα, τὴ σπορά, τὸ δέσιμο τῶν καρabiῶν. Καὶ πάλι μὲ τὴ δική τους ἀνατολὴ ἀκονίζονται γιὰ τὸν θέρο τὰ δρεπάνια. Γιὰ τὸν τρύγο τῶν ἀμπελιῶν καὶ τὸ λίχνισμα τῶν ἱερῶν τῆς Δήμητρας γεννημάτων εἰδοποιεῖ τοὺς θνητοὺς τὸ μεσουράνημα τοῦ Ὠρίωνα, τοῦ Σείριου μαζί μὲ τὸ γλυκαντίκρυσμα τοῦ Ἀρκτούρου ἀπὸ τὴ ροδοδάκτυλη Ἥω².

Πέρα ἀπὸ τίς, πρακτικῆς σκοπιμότητος, ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις στὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο ἀπαντοῦν καὶ τὰ πρῶτα ἵχνη συνειδητῆς θεωρητικῆς ἀστρονομίας. Ἔτσι, κάτω ἀπὸ τὴ μυθικὴ μορφή τῶν «ἑλικῶν, εὐρυμέτωπων» βοδιῶν τὸν ἥλιου, ποὺ βόσκουν ἀμέριμνα στὴ Θρινακεία³ τῆς Ὀδύσσειας, χωρὶς ποτὲ νὰ γεννοῦν καὶ οὔτε ποτὲ νὰ λιγοστεύουν, ἀναγνωρίζει ὁ Ἀριστοτέλης τίς ἡμέρες τοῦ ἔτους, ἔκφραση, δηλαδή, καθαροῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ. Ἀπόλυτα θεωρητικὸ χαρακτήρα ἔχει βέβαια καὶ ἡ διάκριση τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους, ἡ ἀόριστη παρατήρηση ἰσημεριῶν καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἡλιοστασιῶν ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο, στὸν ὁποῖο μάλιστα ὁ Ρωμαῖος ἱστορικὸς Πλίνιος ἀποδίδει καὶ τὴν πρώτη, ἑμμετρὴ ἀστρολογικὴ πραγματεία.

Αὐτὴ τὴ βαθιὰ θεμελιωμένη ἀστρονομικὴ παράδοση συνεχίζει στὴν ἀρχὴ τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνα στὴ Μίλητο ὁ Θαλῆς, ὁ τιμημένος ἀνάμεσα στοὺς σοφοὺς τῆς

¹ Ἡσίοδος *Ἔργα καὶ ἡμέραι* 458-462

² Ἡσίοδος *Ἔργα καὶ ἡμέραι* 609-644

³ Ὀδύσσεια Λ 107, Μ 127, 355

ἀρχαιότητος μὲ τὸν τρίποδα τῆς σοφίας. Τὰ ἀναφερόμενα στὴν ἀστρονομία ἔργα τοῦ Θαλῆ εἶναι ἀπὸ πολὺ παλιὰ χαμένα, ἔτσι ἡ ἐξακρίβωση τῆς ἀμφιλεγόμενης πατρότητάς τους στάθηκε μέχρι σήμερα ἀδύνατη, Συνδυασμένα ὅμως μὲ τὶς ἀστρονομικὲς κατακτήσεις ποὺ ἡ παράδοση ἀποδίδει στὸν Μιλήσιο σοφὸ ἀνακτοῦν αὐτόματα τῇ δικῇ του πατρότητα καὶ κάνουν ἄσκοπη κάθε ἀμφισβήτηση, καθὼς πρωταρχικῆς σημασίας εἶναι τὸ περιεχόμενό τους, ὁ ἀξιοποιημένος, δηλαδή, ἀνθρώπινος πνευματικὸς μόχθος γενεῶν, ποὺ ἀνώνυμα ἢ ἐπώνυμα μεταφέρουν γιὰ νὰ συμπληρώσουν καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὸ γνωστικὸ οἰκονομικὸν τοῦ κόσμου.

Στὴ Ναυτικὴ Ἀστρολογία τοῦ ὁ Θαλῆς, ὅπως καὶ ὁ Ἡσίοδος, θὰ ἀναφερόταν σὲ πρακτικὲς, ὄχι βέβαια σχετικὲς μὲ τὴ γεωργία, ἀλλὰ χρήσιμες στοὺς θαλασσοπόρους συμπατριῶτες του παρατηρήσεις. Γιὰ τὸν προσανατολισμὸ τους μάλιστα, λέγεται⁴ ὅτι υἱοθετώντας φοινικικὲς συνήθειες, ἀντικατέστησε τὸν ἀστερισμὸ τῆς Μεγάλης Ἀρκτοῦ, πλοηγὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ὀδύσειας⁵, μὲ ἐκεῖνον τῆς Μικρῆς Ἀρκτοῦ, καὶ δικῇ του ἐπινόησιν εἶναι φαίνεται ὁ μέχρι σήμερα γνωστὸς τρόπος ἐντοπισμοῦ της⁶.

Θέματα καθαρὰ θεωρητικοῦ χαρακτήρα θὰ ἐξέταζε στὰ *Περὶ Τροπῆς καὶ Περὶ Ἰσημερίας* ἔργα του⁷, ὅπου θὰ προσδιορίζονταν μὲ ἀκρίβεια τὴν ὥρην οἱ ἰσημερίες, θὰ διαπιστωνόταν ἡ ἀνισότης μεταξὺ ἰσημεριῶν καὶ ἡλιοστασιῶν μέσα στὸ ἔτος, θὰ καθοριζόταν τὸ διάστημα ἀνάμεσα στὰ ἡλιοστάσια, καὶ θὰ ἀντικαθίστατο ὁ ἰσχύων τότε στοὺς Ἕλληνες σεληνιακὸς χρονικὸς ὑπολογισμὸς μὲ ἡλιακὸ χρόνο καὶ μῆνα 365 καὶ 30 ἀντίστοιχα ἡλιακῶν ἡμερῶν.

Ἡ συστηματικὴ ἀπασχόληση τοῦ Θαλῆ μὲ τὴν ἀστρονομία, ποὺ τὸν ὁδήγησε σ' αὐτὰ τὰ θαυμαστὰ πορίσματα γιὰ τὴν ἀνισότητα τῶν ἀστρονομικῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους, στὸν ἀκριβῆ καθορισμὸ τῶν διαστημάτων μεταξὺ ἡλιοστασιῶν, στὴν ἀναπαράσταση τοῦ οὐράνιου θόλου⁸ στὴν ἐκτίμηση τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης στὸ 1/720⁹ τῆς περιφορᾶς τους, ποὺ τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα υἱοθετεῖ ὁ Ἀρχιμήδης, καὶ στὴν περίφημη πρόβλεψή του γιὰ τὴν ὀλικὴ ἔκλειψη τοῦ ἡλίου τὸν Μάιο τοῦ 587 κατὰ τὴ διάρκεια μάχης μεταξὺ Λυδῶν καὶ Μήδων, ποὺ μὲ θαυμασμὸ ἀναφέρουν σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροί του⁹, τοῦ ἐξασφάλισε καὶ τὴ φήμη τοῦ «πρώτου ἀστρολογήσαντος»¹⁰.

Αὐτονόητη εἶναι βέβαια σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀστρονομικοὺς ἄθλους ἡ προϋπόθεση μαθηματικῆς ὑποδομῆς, ἱκανῆς νὰ ἀναπληρῶναι τὰ τέλεια σύγχρονα τεχνικὰ μέσα καὶ τὶς προηγμένες, πολὺπλοκες θεωρητικὲς μεθόδους, ποὺ

⁴ ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ, ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ

⁵ Ὀδύσεια Ε 272-277

⁶ Δ. ΛΑΕΡΤΙΟΣ: «Καλλιμάχος δ' αὐτόν (Θαλῆν), οἶδεν εὐρέτην τῆς Ἀρκτοῦ τῆς Μικρᾶς λέγων ἐν τοῖς Ἰάμβοις οὕτως καὶ τῆς Ἀμαξῆς ἐλέγετο σταθμῆσθαι τοὺς Ἀστερίσκους, ἢ πλεουσι Φοίνικες».

⁷ Δ. Λαέρτιος, II 23

⁸ Δ. Λαέρτιος, II

⁹ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ, ΗΡΟΔΟΤΟΣ κ. ἄ.

¹⁰ ΕΥΔΗΜΟΣ, *Περὶ Ἀστρολογουμένων Ἱστορία*. Πλάτων, *Θεαίτητος* 173-174.

ή απουσία τους τὸν καιρὸ τοῦ Θαλῆ δικαιολογεῖ τὴ δυσπιστία τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἐποχῆς μας ἀπέναντι στὰ ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Μιλήσιου σοφοῦ^{10a}

Ἡ παράδοση ὄντως συγκαταλέγει τὸν Θαλῆ ἀνάμεσα στοὺς κορυφαίους μαθηματικούς τῆς Ἀρχαιότητος¹¹, τὸν θεωρεῖ μάλιστα ἀρχηγέτη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μαθηματικῶν καὶ θεμελιωτὴ τῆς θεωρητικῆς γεωμετρίας¹². Καὶ δικαιολογημένα, γιατί τὴ μαθηματικὴ μέθοδο μὲ τὴν ἰδιαίτερα παραστατικὴ μορφή τῆς γεωμετρίας, ἀρχέγονης ἔκφρασης ἀνθρώπινης συνείδησης, γνωστῆς ἀπὸ τὴν πανάρχαια τέχνη τῆς Γεωμετρικῆς Ἐποχῆς, ἐφαρμόζει τώρα ὁ Θαλῆς συνειδητὰ γιὰ τὴ σύλληψη φαινομένων καὶ δομῶν, φυσικῶν ἢ τεχνητῶν, γήινων καὶ οὐράνιων, καθὼς αὕτὴ ἐμπεριέχει καὶ τὸν ἀπλούστερο τρόπο ἀπόδειξης, τὴν ἐποπτικὴ ἐφαρμογή.

Ἡ συνειδητὴ αὕτὴ σύνδεση ἀνθρώπινης διάνοιας καὶ ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας, χρησιμοποιούμενη ἐπαγωγικά, ὁδήγησε στὴν παραγωγή τῶν πρώτων θεμελιακῶν μαθηματικῶν προτάσεων, δηλαδὴ τῶν θεωρημάτων. Τὸ πρῶτο θεώρημα ποὺ ἀναπτύσσει καὶ ἀποδεικνύει πρῶτος ὁ Θαλῆς εἶναι τὸ σχετικὸ μὲ τὴ διχοτόμηση τοῦ κύκλου ἀπὸ τὴ διάμετρο του¹³. Μὲ ἀφετηρία τὸ τέλειο σχῆμα τοῦ κύκλου, περιεκτικὸ ὅλων τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, ὁ Θαλῆς ὁδηγεῖται αὐτόματα στὴν ἀνάπτυξη καὶ τῶν ἄλλων μὲ τὸ ὄνομά του συνδεδεμένων θεωρημάτων, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἰσότητα¹⁴ τῶν κατὰ κορυφὴ γωνιῶν τῶν διχοτομούμενων εὐθειῶν, στὴν ἰσότητα τῶν γωνιῶν βάσης ἰσοσκελοῦς τριγώνου, στὶς ιδιότητες ὁμοίων τριγώνων, ποὺ παράγονται μὲ αὐστηρὴ λογικὴ συνέπεια, γιὰ νὰ ἀποτελέσουν τὸ θεμέλιο ἑνὸς γνωστικοῦ συστήματος ἀκατάλυτου ἀπὸ τὸν χρόνον.

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν πρώτων θεωρημάτων ἀπὸ τὸν Θαλῆ ἡ γεωμετρία εἶχε πιά καταστεῖ θεωρητικὴ ἐπιστήμη, ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶχε ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τὴ χορεία τῶν λοιπῶν ἔξι σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος, γνωστῶν γιὰ τὴ σοφία τους κυρίως στὸ πρακτικὸ ἐπίπεδό της πολιτικῆς¹⁵.

Ὁ Θαλῆς ὅμως ποτὲ δὲν κατέληξε σὲ θεωρητικὰ «αὐτισμό». Τὰ θεωρήματά του, ἔκφραση τοῦ «κοσμοποιοῦ» καὶ συνάμα «μορφωτικοῦ» διαλόγου του μὲ τὴ φύση καὶ ὄχι κενὸ θεωρητικὸ παίγνιο, ἐπαλήθευαν καὶ ἐπαληθεύονταν ἀπὸ τὴν ἄμεση πραγματικότητα, ὅπου ἡ δυνατότητα ἐφαρμογῆς τους, μάρτυρας τῆς συγγένειας γνωστικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ εἶναι, ἀποδείκνυε τὴν ἰσχὺς τους γιὰ νὰ χρησιμεύσουν ἔπειτα στὴ διερεύνηση φαινομένων τῆς ἀπρόσιτης πραγματικότητας.

10a. DICKS, GIGON, NEUGEBAUER

11 ΠΛΑΤΩΝ, *Θεαίτητος* 173-174

12 ΕΥΔΗΜΟΣ, ΡΟΔΙΟΣ, ΠΡΟΚΛΟΣ, ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ, σχολιαστὲς τῶν *Στοιχείων* τοῦ Εὐκλείδη.

13 ΠΡΟΚΛΟΣ, σχόλιο στο 1ο βιβλίο τῶν *Στοιχείων* τοῦ Εὐκλείδη

14 Στὴ θέση τῆς ἔννοιας τῆς ἰσότητος φαίνεται ὅτι ὁ Θαλῆς χρησιμοποιοῦσε τὸν ἀρχαῖο ὄρο «ὁμοιότης», ἢ «ὅμοια».

15 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Σόλων* 63: «Περαιτέρω τῆς χρείας ἐξικέσθαι τῇ θεωρίᾳ. ΠΛΑΤΩΝ, *Θεαίτητος* 173-174, 24.

Ἔτσι βασισμένη πάνω στὸν λόγο ὁμοίων τριγώνων εἶναι ἡ μέτρηση τοῦ ὕψους τῶν Αἰγυπτιακῶν πυραμίδων μὲ τὴ βοήθεια τῆς σκιᾶς τους καθὼς καὶ ὁ ὑπολογισμὸς τὰς ἀπόστασης πλοίων ἀπὸ παρακείμενη ἀκτὴ¹⁶. Ἀξιοσημείωτο γιὰ τὴ δεύτερη αὐτὴ περίπτωση εἶναι ὅτι τὰ ὑποθετικὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, ἀπαραίτητο σκηνικό, κατὰ τοὺς σύγχρονους μαθηματικούς, γιὰ τὴ διενέργεια μιᾶς τέτοιας μέτρησης, ἀνταποκρίνονται ἀπόλυτα στὸ φυσικὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο κινούνταν καὶ δροῦσε ὁ Θαλῆς, μὲ μόνη διαφορὰ ὅτι ὄχι ἡ κορυφὴ κάποιου πύργου, ὅπως ὑποθέτει ὁ Ἀγγλος ἱστορικός τῶν Ἑλληνικῶν μαθηματικῶν, Thomas Heath, ἀλλὰ τὸ 60 μέτρων πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα ὑψίπεδο τῆς ἀρχαϊκῆς Μιλήτου, ἀρκοῦσε γιὰ παρατηρητήριο τοῦ Θαλῆ κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν αὐτόν,

Τὴν ἄμεση πρακτικὴ σκοπιμότητα, ἐξάλλου, ἐξυπηρετοῦσε συχνὰ μὲ τὴ μαθηματικὴ ἰδιοφυΐα του ὁ Μιλήσιος σοφὸς ὡς μηχανικὸς καὶ μάλιστα μὲ μεγάλη ἐπιτυχία, ἀφοῦ, ὅπως διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος¹⁷, κατόρθωσε νὰ κάνει διαβατό, ἀλλάζοντας τὸν ροῦν του, τὸν Ἄλυ ποταμό, ὄριο τοῦ Λυδικοῦ κράτους, προκειμένου νὰ διεκπεραιωθεῖ τὸ στράτευμα τοῦ Κροίσου στὴν ἀπέναντι ὄχθη. Σὰν σκόπιμη ἐπίδειξη τῆς πρακτικῆς ἀξίας καὶ ἐφαρμογῆς τῆς θεωρητικῆς σοφίας στοὺς χλευαστές της, ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει ἐπίσης τὸ περιστατικόν¹⁸, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Θαλῆς μὲ τὴ σωστὴ ἐκτίμηση τῶν μετεωρολογικῶν στοιχείων ἀπεκόμισε μεγάλα κέρδη χάρις τὴν ἔγκαιρη μονοπώληση τῶν ἐλαίωνων μὲ τὴν πλούσια, σύμφωνα μὲ τὶς προβλέψεις του, ἐσοδεία.

Σὲ προσιτὴ ἢ ἀπρόσιτη σφαῖρα ἔρευνας κι ἂν ἐφαρμόζονταν τὰ πορίσματα ἀπὸ τὰ θεωρήματα τοῦ Θαλῆ, κοινὸ χαρακτηριστικὸ τους πάντως εἶναι ἡ ἐπισήμανση τῆς παρουσίας λόγου, δηλαδὴ ἀναλογιῶν καὶ σχέσεων, στὰ γεωμετρικὰ σχήματα. Στὴν ἐπιτυχὴ μεταφορὰ ἀκριβῶς τοῦ λόγου αὐτοῦ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων πάνω στὴ φύση, ὅπου ὀφείλει ὁ Θαλῆς καὶ τὰ θαυμαστὰ ἀστρονομικὰ ἐπιτεύγματά του, ἀνάγεται προφανῶς καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς πολυδιάστατης, κεντρικῆς γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἔννοιας τοῦ Λόγου μὲ τὴν κοσμοποιὸ δύναμή της. Μάλιστα φαίνεται ὅτι καὶ ὁ ἴδιος συνέλαβε τὸν Λόγο ὡς κοσμοποιὸ δύναμη μὲ αἰσθητικὸ κιόλας χαρακτήρα¹⁹. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόλυτη μαθηματικοποίηση τοῦ εἶναι σὲ ὅλες του τὶς ἐκφάνσεις ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα, μὲ τὸν ὁποῖο συχνὰ συνδέει ἡ παραδοσι²⁰ τὸ ὄνομα τοῦ Μιλήσιου σοφοῦ, ἔχει ἐδῶ τὶς ρίζες της.

Ὁ ἴδιος ὁ Θαλῆς δὲν ταύτισε ποτὲ ἀπόλυτα μέθοδο καὶ ἀντικείμενο ἔρευνας. Μὲ τὰ θεωρήματά του ἀναζητοῦσε βέβαια καὶ ἐξακρίβωνε τὴ φύση τῶν μαθηματικῶν καὶ ἔθετε τὶς βάσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξή τους σὲ ἐπιστήμη. Ἡ ἴδια ἡ ἐφαρμογὴ τους ὅμως τοῦ ἀποδείκνυε τὸν μεθοδολογικὸ ἐρευνητικὸ τους ρόλο καὶ καθόριζε τὸ πεδίο καὶ τὰ ὅρια ἀντικειμενικῆς ἰσχύος τους στὴν ἐντόπιση, στὴ

¹⁶ ΠΡΟΚΛΟΣ, ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ, ΠΛΙΝΙΟΣ, ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ, Δ. ΛΑΕΠΙΟΣ. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, ΕΥΔΗΜΟΣ

¹⁷ Κλειώ Ι 75

¹⁸ Πολιτικά Α ΙΙ

¹⁹ Δ. ΛΑΕΡΙΟΣ, Ι 35, 3; «Τί κάλλιστον; Κόσμος πᾶν γὰρ τὸ κατὰ τάξιν τούτου μέρος ἐστί».

²⁰ ΕΥΔΗΜΟΣ, ΠΡΟΚΛΟΣ

διερεύνηση τῆς δομῆς, τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν διαστάσεων τῶν ὄντων. Γι' αὐτό, ἐνῶ οἱ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ἀστρονόμοι τῆς Ἀνατολῆς περιορίζονταν μόνο στὴν ἐφαρμογὴ τῶν μαθηματικῶν ὑποθέσεων, αὐτὸς πρῶτος προχώρησε στὴν ἀξιολόγηση καὶ ἀνάλυσή τους.

Οἱ διαστάσεις ποὺ ἀποκάλυπτε ἡ μαθηματικὴ μέθοδος, ὑποδήλωναν νέο ἀντικείμενο ἔρευνας, ἀκαθόριστο ἀπὸ μόνη αὐτή, ἀλλὰ αἰσθητὸ μὲ τὴν ἀπουσία του στὴν ἀδυναμία τῶν μεθόδων γιὰ καθολικὴ κατανόηση τῶν φαινομένων καὶ λογικὴ πρόβλεψη τῶν μελλόντων. Ἐνδεικτικὲς γιὰ τὶς ἀναζητήσεις τοῦ Θαλῆ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι οἱ σχετικὲς μὲ τὴν οὐσία καὶ σύσταση τῶν οὐρανίων σωμάτων, παραμελημένες ἀπὸ τοὺς προδρόμους του, θεωρίες του.

Ἡ σελήνη, ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἄστρα εἶναι σώματα φυσικὰ τρισδιάστατα — τὸν χῶρο εἶχε κάνει ρητῶς ἀντικείμενο τοῦ θεωρητικοῦ τοῦ διαλογισμοῦ²¹ — καὶ μάλιστα μὲ γεῶδη σύσταση ἀλλὰ τὰ τελευταῖα σὲ κατάσταση ἔμπυρο. Στὴ γεῶδη σύσταση τῆς σελήνης βασίζει, ἐξάλλου, ὁ Μιλήσιος σοφὸς τὴν ἐξήγηση τοῦ φαινομένου τῶν μηνιαίων ἐπισκιάσεων τῆς καὶ τῶν ἐκλείψεων γενικότερα²².

Τὴ μετάβαση αὐτὴ ἀπὸ τὰ μαθηματικὰ στὴ φυσικὴ, ἢ καλύτερα τὴ συνδυασμένη, γιὰ πρώτη φορὰ, μὲ τὴ φυσικὴ μαθηματικὴ ἔρευνα ἐπισημαίνει ὡς καθαρὰ ἑλληνικὴ, πρωτοποριακὴ μέθοδο ὁ πλατωνικὸς μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος Θέων ὁ Σμυρναῖος, ὅταν λέει ὅτι οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ Χαλδαῖοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐφάρμοζαν στὰ φαινόμενα ὑποθέσεις μαθηματικές: «οἱ μὲν ἀριθμητικὸς τινάς, ὥσπερ Χαλδαῖοι, οἱ δὲ καὶ γραμμικός, ὥσπερ Αἰγύπτιοι πάντες μὲν ἄνευ φυσιολογίας ἀτελεῖς ποιούμενοι τὰς μεθόδους, δεόν ἅμα καὶ φυσικῶς περὶ τούτων ἐπισκοπεῖν, ὃ περ οἱ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἀστρολογήσαντες ἐπειρῶντο ποιεῖν»²³.

Τὸ φυσικῶς περὶ τούτων ἐπισκοπεῖν τοῦ Θέωνα, εἴτε ἀναφέρεται συντακτικῶς στὶς μεθόδους καὶ στὸ πορίσματά τους, εἴτε στὰ ἴδια τὰ φαινόμενα, εἴτε τέλος ἀποτελεῖ ἐπεξήγηση τοῦ ὅρου φυσιολογία, ὅπωςδὴποτε προϋποθέτει ἔλεγχο καὶ συνειδητοποίηση τῶν ὁρίων τῶν ἐρευνητικῶν μεθόδων, καὶ χρησιμεύει σὰν ἔνδειξη ὅτι ὁ Θαλῆς, ὁ πρῶτος κατὰ τὴν παραδοσὴν²⁴ φυσιολογήσας, εἶχε συνειδητὰ συνδέσει τὶς διαστάσεις ποὺ ἀποκάλυπταν οἱ μαθηματικὲς μέθοδοι μὲ τὴν ὕλη τοῦ φυσικοῦ, τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου²⁵. Μὲ τὴ συνείδηση ὅμως τῶν ὁρίων καὶ τὴν ἀξιολόγηση τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν μέχρι τότε χρησιμοποιούμενων μεθόδων, ὁ Μιλήσιος σοφὸς ὄχι μόνο εἰσχωροῦσε στὸν τομέα τῆς Φυσικῆς, ἀλλὰ ἐγκαινίαζε ἓνα νέο, ἀπάτητο ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη σκέψη, χῶρο, τὸν χῶρο τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὁ ἴδιος καθιερωνόταν πρῶτος φιλόσοφος στὴν ἱστορία

²¹ ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, I 35: «Τί μέγιστον; τόπος, τὰλλα μὲν γὰρ ὁ κόσμος, τὸν δὲ κόσμον οὗτος περιέχει».

²² ΑΕΤΙΟΣ, II 28, 5.

²³ THEONIS SMYRNAEI, *Expositio Rerum Mathematicarum* (Ed. Hiller) καὶ *Liber de Astronomia* Ed. Th. H. Martin 1847, Groningen 1971.

²⁴ Ἀριστοκλέους τοῦ Περιπατητικοῦ Ἀποσπάσματα: «Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ Θαλοῦ φυσιολογοῦντες διετέλεσαν...», ΣΤΡΑΒΩΝ, *Γεωγραφικά*, XIV 17, Mullach III, Fr. *Philosophorum Graecorum*, ΓΑΛΗΝΟΥ, *Περὶ Φιλοσόφου Ἱστορίας* «... τῶν ἐξ ἀρχῆς φιλοσοφούντων φυσιολογεῖν μόνον προελομένων...».

²⁵ ΑΡΙΣΤ. *Μετὰ τὰ φυσικά* A 8, 989 b 29: «τό γε ὃν τοῦτ' ἐστὶν ὅσον αἰσθητόν...».

καὶ ὄχι ἀπλῶς ὁ πρῶτος φυσικὸς φιλόσοφος, ὅπως συνήθως χαρακτηρίζεται²⁶, καὶ ὑπόδειγμα στὶς ὑψηλὲς ἀπαιτήσεις τοῦ πλατωνικοῦ Διαλεκτικοῦ, Ἀλλὰ καὶ τοῦ σύγχρονου ἐπιστημολόγου.

Μαθηματικά, ἀστρονομία, φυσικὴ ἀποτελοῦν ἡ καθεμιὰ ξεχωριστὸ μόνο προσβάσεις στὸ καθαυτὸ ἀντικείμενο τῶν ἀναζητήσεων τοῦ φιλοσόφου, τὸ ὁποῖο μόνο ἡ Φυσιολογία μπορεῖ, μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῶν ἄλλων μεθόδων, νὰ συλλάβει καθολικὰ καὶ νὰ ὀρίσει ἀκριβῶς. Ὁ ὅρος φυσιολογία, πολὺ μεταγενέστερος τῆς ἐποχῆς τοῦ Θαλῆ, συνήθως παραπλανᾷ τὸν σημερινὸ ἐρευνητὴ σχετικὰ μὲ τὸ ἀντικείμενό της, σὲ συσχέτιση μὲ τὸν Θαλῆ, προσεὶτὸ μόνο μέσω παρακαμπτήριων.

Ὅπωςδήποτε ἡ κυριολεξία της, Λόγος τῆς Φύσης, συμπίπτει μὲ τὴν ἔκφραση «φύσεως ἱστορία» ἡ ἀπαρχὴ τῆς ὁποίας ἀποδίδεται²⁷ καὶ πάλι στὸν πρῶτο φυσιολογήσαντα, τὸν Θαλῆ, καθὼς τὰ ἐτερόνυμα σκέλη τους εἶναι σχεδὸν ταυτόσημα. Λόγος καὶ ἱστορία ἐμπεριέχουν ἀπὸ κοινοῦ τὶς ἔννοιες αἰτία, σχέση, ἀλληλουχία, τάξη, ἀρχὴ καὶ ἐκφράζουν αἰτιοκρατικὴ προσέγγιση τοῦ ἀντικειμένου τους καὶ συνάμα τὸ ὀρίζουν ὡς συνώνυμό του Κόσμου. Μάταιη, βέβαια, θὰ 'ταν ἡ ἀναζήτησις συλλογικῆς σημασίας τοῦ ὅρου Φύσις στὸ ἔργο τοῦ Θαλῆ, ποῦ, ἐξάλλου, δὲν σώζεται οὔτε ἀποσπασματικά, δημιούργημα καθὼς εἶναι αὐτὴ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Ἡ σύλληψις τῆς ὅμως ἀνάγεται στοὺς πρῶτους φιλοσόφους, ἀφοῦ «ὁ ἀθανάτου καθορῶν φύσεως κόσμον ἀγήρων, πῇ τε συνέστη καὶ ὅπη καὶ ὅπως...» ποῦ μακαρίζει ὁ Εὐριπίδης²⁸, καθὼς καὶ «οἱ περὶ φύσεως τε καὶ τοῦ ὅλου διαλεγόμενοι...»²⁹ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι, πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλον, οἱ φυσιολόγοι.

Οἱ μόνες σχετικὲς ἐκφράσεις «κατὰ φύσιν» καὶ «φυτόν», πιθανὰ λείψανα τῆς διδασκαλίας τοῦ Θαλῆ, ἐνῶ δὲν ἐκφράζουν ὅποιαδήποτε συλλογικὴ ἔννοια, καὶ οἱ δύο ἀποκαλύπτουν ὁλόκληρο τὸ δυναμικὸ ἐννοιολογικὸ φάσμα, σχετικὸ μὲ τὸ εἶναι, τὴν καταγωγὴ, τὴ γένεσις³⁰ καὶ ἐξέλιξις σὲ ἀτομικὸ ἐπίπεδο, ἢ μονολεκτικά, σχετικὸ μὲ τὴν οὐσία³¹ στὴν κυριολεκτικὴ καὶ δυναμικὴ σημασία τοῦ ὅρου, δηλαδὴ ἐφόσον καὶ ὅπως εἶναι καὶ γίνονται τὰ ἐπιμέρους ὄντα.

Σὲ σχέση μὲ τοὺς φυσιολόγους ὁ Ἀριστοτέλης^{31α} ταυτίζει τὴ φύσιν μὲ τὰ συστατικὰ στοιχεῖα, τὴν πρωταρχικὴ καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς κίνησης ἐμπεριέχουσα ὕλη, γι' αὐτὸ καὶ ὑπεύθυνη γιὰ τὸ φύεσθαι καὶ γίγνεσθαι τῶν ὄντων, τῶν ὁποίων εἶναι συστατικό. Ἔτσι ἔμμεσα ἡ φυσιολογία συγχωνεύεται μὲ τὴν ἐπιστῆμην τῶν πρῶτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων³², τὴν ἀριστοτελικὴ πρώτη φιλοσοφία, παρὰ τὴ

²⁶ ΠΛΑΤΩΝ, *Πολιτεία* 511 d.

²⁷ H. DIELS, D. G., *Ἐκ τῶν Θεοφράστου Φυσικῶν Δοξῶν* IH: «Θαλῆς δὲ πρῶτος παραδέδοται τὴν περὶ φύσεως ἱστορίαν τοῖς Ἕλλησιν ἐκφῆναι» ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ, *Φυσ.* 6 v 13-31.

²⁸ DIELS-ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Ἀπόσπασμα* 910.

²⁹ ΠΛΑΤΩΝ, *Λύσις* 214 b.

³⁰ ΠΛΑΤΩΝ, *Νόμοι* 892 c «φύσιν βούλονται λέγειν γένεσιν τὴν περὶ τὰ πρῶτα».

³¹ 31^α Μετὰ τὰ φυσικὰ Δ 4 1015 a 13-14: «ἡ πρώτη φύσις καὶ κυρίως λεγομένη ἐστὶν ἡ οὐσία ἢ τῶν ἐχόντων ἀρχὴν κινήσεως ἐν αὐτοῖς ἢ αὐτά...».

³² Μετὰ τὰ φυσικὰ Α 2 982 a.

διαφορετική σύλληψή τους από τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς φυσιολόγους. Κάθε ἄλλο παρὰ προβολή τῆς δικῆς του φιλοσοφίας, ἡ ἑρμηνεία αὐτῆ τῆς προσωκρατικῆς ἔννοιας τῆς φύσης, ἢ μᾶλλον τῆς κυοφορούμενης ἀπὸ τοῦ Μιλήσιου ἰδέας τῆς ὡς δημιουργικῆς δύναμης, συμπίπτει μὲ τὴν παρόμοια πλατωνικὴ ἀναφορά³³ στοὺς φυσιολόγους, ποὺ καὶ αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὴ σειρὰ τῆς ἀπὸ τὴ σύνδεση Θαλῆ - Πλάτωνα στὴ φράση-πλαίσιο γιὰ τὴ λέξη «φυτὸ» τοῦ Διογένη Λαέρτιου³⁴. Ἐκεῖ ἡ ψυχὴ, κινητήριος κατὰ τὸν Πλάτωνα δύναμη, ὁρίζει δυναμικὰ τὴν ἔννοια τοῦ φυτοῦ. Ἐξάλλου, τὸ ἀρχαιότερο γνωστὸ ἀπόσπασμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Θαλῆ: « Ἀρχὴν ὕδωρ εἶναι», ποὺ μᾶς παραδίδει ὁ προγενέστερός τοῦ Ἀριστοτέλη σοφιστὴς Ἰππίας, ἀποδεικνύει τὸν Μιλήσιο Θαλῆ — μὲ τὴν ἀρχὴ ποὺ υἱοθετεῖ ὡς αἰτία γιὰ τὴν ἀτομικὴ καὶ συλλογικὴ πραγματικότητα, δηλαδὴ στὴν ἐξήγηση τοῦ εἶναι στὴν καθολικότητά του, καθὼς καὶ τῶν ξεχωριστῶν ὄντων — ὑπόδειγμα γιὰ τὸν ἀριστοτελικὸ σοφὸ, ὁ ὁποῖος κατέχει τὴν «καθ' ὅλου ἐπιστήμην» καὶ «οἶδὲ πως πάντα τὰ ὑποκείμενα», καὶ τὴ φυσιολογία του θεμέλιο τῆς ἀριστοτελικῆς ἐπιστήμης τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων, τῆς πρώτης φιλοσοφίας του³⁵.

Στὴ διερεύνηση τοῦ καθόλου καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων ὁ Θαλῆς ἀκολουθεῖ τὴν πανάρχαια παράδοση, πλούσια σὲ σχετικὸ μὲ τὴ Δημιουργία μυθικὸ ὑλικό, καὶ ἡ φυσιολογία του, στὴν αἰτιολόγηση τῆς συλλογικῆς πραγματικότητος, εἶναι ἡ χωρὶς χάσμα συνέχεια τῆς πατροπαράδοτης θεογονίας. Ἡ ἐκλογή τοῦ νεροῦ ὡς ἀρχῆς τῶν ὄντων δὲν ἀποτελεῖ καινοτομία γιὰ τὴν ἑλληνικὴ σκέψη, ἀφοῦ «Ὠκεανὸν τε καὶ Τηθύν» θεωροῦσαν καὶ «οἱ παμπάλαιοι πρῶτοι θεολογήσαντες» «τῆς γενέσεως πατέρες»³⁶. Πραγματικὰ ὁ Ὅμηρος³⁷, ὁ Ἡσίοδος³⁸ καὶ ὁ Ὀρφεὺς στὸν Ὠκεανὸ καὶ τὴν Τηθύ, μητέρα ὅλων τῶν ζώων, ἀποδίδουν ἀκόμη καὶ τὴ γένεση τῶν θεῶν, καί, χάρις στίς χιλιάδες γυνιοὺς καὶ θυγατέρες τους, τοὺς ποταμοὺς καὶ τὶς ὠκεανίδες, μέχρι καὶ τὶς χαριτωμένες φιλόφρονες μικρεγγονές τους, τὶς Νηρηίδες, τὴ ζωογόνηση ὁλόκληρου τοῦ Σύμπαντος, μὲ ὅ,τι ζεῖ καὶ ὑπάρχει μέσα σὲ αὐτό.

Ἀναθρεμμένος μὲ αὐτὸ τὸ μυθολογικὸ ὑλικό καὶ ἀνάστημένος μέσα στὸ ἴδιο φυσικὸ σκηNIKὸ ποὺ ἐνέπνευσε τοὺς μακρινοὺς προγόνους του στὴ σύλληψη τῆς θεολογικῆς μυθολογίας τους, ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος ἀξιοποίησε καὶ αὐτὸς τὸ τόσο οἰκεῖο του εὐεργετικὸ στοιχεῖο, παράγοντα ἀποφασιστικὸ στὴ ζωὴ τῆς γενέτειράς του, σὰν μίτο στοὺς φιλοσοφικοὺς του συλλογισμούς.

³³ *Νόμοι*, 891c.

³⁴ Δ. ΛΑΕΡΤΙΟΣ: «Θαλῆς καὶ Πλάτων τὰ φυτὰ ἔμψυχα ζῶα».

³⁵ *Μετὰ τὰ φυσικά* A 2, 982 a 23-24 Mullach III, Fr. Philosophorum Graecorum. ΓΑΛΗΝΟΣ, *Περὶ Φιλοσόφου Ἱστορίας*: «Εὐδωρὸς ὁ φιλόσοφος φησι Διόδωρον τὸν Ἀλεξανδρεῖα, μαθηματικὸν τοῦτω διαφέρειν εἰπεῖν τὴν μαθηματικὴν τῆς φυσιολογίας ὅτι ἡ μὲν μαθηματικὴ τὰ παρεπόμενα τῇ οὐσίᾳ ζητεῖ, πόθεν καὶ πῶς ἐκλείψεις γίνεται, ἡ δὲ φυσιολογία περὶ τῆς οὐσίας».

³⁶ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικά* A 3, 983 b 32-35. ΠΛΑΤΩΝ, *Κρατύλος* 402 b, *Θεαίτητος* 152 e, 180 cd, 160 d.

³⁷ *Ιλιάς* Ξ 201, 203, 243.

³⁸ ΗΣΙΟΔΟΣ, *Θεογονία* 337.

Βέβαια τὸ κριτικό του πνεῦμα δὲν θὰ ἀρκοῦνταν σὲ ἀπλὴ νύοθέτηση τοῦ μυθολογικοῦ ὑλικοῦ ἂν αὐτὸ δὲν ἀποδεικνυόταν πρόσφορο στὴν ἐξήγηση ὅλων τῶν φαινομένων — ἀκόμη καὶ τῶν σεισμῶν, τῶν συστροφῶν τῶν πνευμάτων³⁹ καὶ τῶν κινήσεων τῶν ἄστρον⁴⁰ — καὶ στὴν πλήρωση τῶν διαστάσεων ποὺ ἀποκάλυπταν οἱ ἐρευνητικές του μέθοδοι.

Παρὰ τὴν παντελὴ ἀπουσία τοῦ ἔργου του, ἡ πληθώρα ἀναφορῶν μεταγενέστερων φιλοσόφων, κυρίως τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τῶν μεταρριστοτελικῶν φιλοσόφων καὶ δοξογράφων, στὸν Θαλῇ καὶ στὴ φιλοσοφία του ἐπιτρέπουν τὴν ἀνίχνευση τῆς σκέψης του καὶ διευκολύνουν τὸν προσδιορισμὸ τῆς φύσης τοῦ νεροῦ καὶ τὴν ἀναγνώριση τῶν αἰτίων τῆς ἐκλογῆς του.

Προσδιοριστικὴ ἀφετηρία ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη⁴¹, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὸν Θαλῇ ἀρχηγὸ τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης, τῆς ὁποίας οἱ ὅπαδοι θεωροῦν τὶς ἀρχές τῶν πάντων ὑλικές, ὅπως εἶναι καὶ ἡ «φύση» ποὺ νύοθετεῖ ὁ ἴδιος, ἀπ’ ὅπου ὅλα γεννῶνται καὶ ὅπου ὅλα ἐπανερχονται, συστατικὸ στοιχεῖο συνάμα ὅλων τῶν ὄντων. Ἡ πληροφορία ἐπαναλαμβάνεται σὲ διάφορες παραλλαγές ἀπὸ μεταγενέστερους φιλοσόφους καὶ δοξογράφους, συνήθως κατὰ τρόπο ἐπιτιμητικό, ἐπεὶδὴ ἔχει ἐντωμεταξὺ μεσολαβήσει ἡ ἐννοιολογικὴ ὑποβάθμιση τῆς ὕλης⁴² καὶ τῶν ἐμπειρικῶν στοιχείων καθὼς καὶ ὁ διαχωρισμὸς τοὺς ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀρχές. Ἔτσι ὁ Αἰτίος ἐπιτιμᾷ τὸν Θαλῇ ἀκριβῶς γιὰ τὴν ταύτιση τῆς πρῶτης ἀρχῆς μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ γνωστὰ στοιχεῖα τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου: «Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ταυτὸν νομίζει ἀρχὴν καὶ στοιχεῖα... ἀμαρτάνει οὖν ὁ Θαλῆς στοιχεῖον καὶ ἀρχὴν λέγων τὸ ὕδωρ»⁴³. Γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ σύγχυση μὲ τὴν ἄμορφο καὶ ἄποιο πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ ὕλη, ὁ ἴδιος καὶ ἄλλοι μεταρριστοτελικοὶ συγγραφεῖς τονίζουν τὴ σωματικὴ διάσταση τοῦ στοιχείου: «οἱ δὲ ὕδωρ λέγοντες... τὴν ὕλην οὐκέτι ἄμορφον αὐτὴν λέγουν ἀλλὰ σῶμα⁴⁴, προικισμένο ὅμως μὲ τὶς ιδιότητες τῆς μεταβλητότητας καὶ ρευστότητας. Ἀναντίρρητα λοιπὸν ἡ πρῶτη ἀρχὴ τῶν ὄντων εἶναι κατὰ τὸν Θαλῇ τὸ γνωστὸ ὑλικὸ στοιχεῖο τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου μὲ τὴν ἐμφανῆ ρευστότητα⁴⁵ καὶ μεταβλητότητά του.

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ρευστότητα καὶ μεταβλητότητα τοῦ ὕγρου στοιχείου, ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ μεταλλάσσεται εὐκόλα καὶ νὰ μορφοποιεῖται ποικιλότροπα, ἐκλαμβάνεται καὶ ὡς αἰτία γιὰ τὴν ἐκλογὴ του ἀπὸ τὸν Θαλῇ ὡς «αἰτιωτάτου,

³⁹ δηλ. τῶν ἀνέμων.

⁴⁰ DIELS, D.G. Ἰππόλυτος, *Κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἐλέγχον*.

⁴¹ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* Α 3, 983 b 24.

⁴² Ueberblick Ueber das Schicksal des Begriffes «Materie», εἰς: *Zur Philosophie Demokrits*, diss., Innsbruck, 1961, Α. POTAGA.

⁴³ H. DIELS, D. G., ΑΙΤΙΟΣ, *Περὶ τῶν Ἀρεσκόντων*. Συναγωγὴ Πλουτάρχου, βιβλίον Α 12: «Θαλῆς δὲ ὁ Μιλήσιος ταυτὸν νομίζει ἀρχὴν καὶ στοιχεῖα ἀμαρτάνει οὖν ὁ Θαλῆς στοιχεῖον καὶ ἀρχὴν λέγων τὸ ὕδωρ».

⁴⁴ H. DIELS, D. G., ΑΙΤΙΟΣ, *Περὶ τῶν Ἀρεσκόντων*, Συναγωγὴ Πλουτάρχου Φιλοσόφου, G 36-EXV 431-3, ΣΤΟΒΑΙΟΣ, *Ἐκλ.* I 113, 5 126 a.

⁴⁵ DIELS, D. G., ΑΙΤΙΟΣ, *Περὶ τῶν Ἀρεσκόντων*, Συναγωγὴ Πλουτάρχου Φιλοσόφου, G 36-EXV 431-3: «Οἱ ἀπὸ Θάλεω καὶ Πυθαγόρου καὶ οἱ Στωϊκοὶ τρεπτήν καὶ ἀλλοιωτὴν καὶ μεταβλητὴν καὶ ρευστὴν ὅλων δι’ ὅλης τὴν ὕλην».

δηλαδή πρωτίστου αιτίου ανάμεσα στην τετράδα τῶν στοιχείων⁴⁶. Αποφασιστικής βέβαια σημασίας για τὴν ἀέναη ἀπειρόμορφο δημιουργία, μυθοποιημένες γι' αὐτὸ στὸ πρόσωπο τοῦ Γέρου τῆς θάλασσας, τοῦ θαυμαστοῦ γιὰ τὶς μεταμορφώσεις τοῦ Νηρέα, ἡ ρευστότητα καὶ μεταβλητότητα τοῦ ὑγροῦ στοιχείου δὲν εἶναι ὥστόσο ιδιότητες πρωταρχικὲς καὶ ἱκανὲς νὰ ἀνυψώσουν τὸν φορέα τους σὲ βαθμίδα καθαυτὸ πρώτης ἀρχῆς.

Μέσα ἀπὸ τὸν δαίδαλο τῶν συλλογισμῶν τοῦ Ἀριστοτέλη, στὴν προσπάθειά του νὰ ἀνασυγκροτήσει τὴ σκέψη «τῶν πρώτων φιλοσοφησάντων»⁴⁷, προβάλλουν πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὸν περαιτέρω προσδιορισμὸ τοῦ νεροῦ καὶ γιὰ τὰ αἷτια προτίμησής του: «Θαλῆς μὲν ὁ τῆς τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας ὕδωρ εἶναί φησιν (τὴν ἀρχήν)... λαβὼν ἴσως τὴν ὑπόληψιν τούτην ἐκ τοῦ πάντων ὀρᾶν τὴν τροφήν ὑγρὰν οὔσαν καὶ αὐτὸ τὸ θερμὸν ἐκ τοῦ τούτου γιγνόμενον καὶ τούτῳ ζῶν (τὸ δ' ἐξ οὗ γίγνεται, τοῦτ' ἐστὶν ἀρχὴ πάντων). Διὰ τε δὴ τοῦτο τὴν ὑπόληψιν λαβὼν ταύτην καὶ διὰ τὸ πάντων τὰ σπέρματα τὴν φύσιν ὑγρὰν ἔχειν, τὸ δ' ὕδωρ ἀρχὴν τῆς φύσεως εἶναι τοῖς ὑγροῖς»⁴⁸. Ἡ ὑγρὴ φύση τῆς τροφῆς τῶν πάντων, ἡ ὑγρὴ φύση ὅλων τῶν σπερμάτων, ἡ γέννηση τοῦ θερμοῦ ἀπὸ τὸ ὑγρὸ καὶ ἡ διατήρησή του στὴ ζωὴ χάρις στὸ ὑγρὸ στοιχεῖο, μὲ μία λέξη, ἡ ζωοποιὸς φύση τοῦ νεροῦ ὁδήγησε τὸν Θαλῆ στὴν ἐκλογή του. Αὐτὴ τὴ ζωοποιὸ ιδιότητα τοῦ νεροῦ ἐκφράζει καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὸν Θαλῆ φράση τοῦ ἀριστοτελικοῦ σχολιαστῆ Σιμπλικίου: «ὕδωρ ἔλεγεν τὴν ἀρχήν... καὶ γὰρ τὸ τῷ ὑγρῷ ζῇ καὶ τὰ νεκρούμενα ξηραίνεται»⁴⁹ ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπίθετα γόνιμον, συνεκτικὸν πάντων, ἀρχέγονον, κοσμογόνον, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ ἀριστοτελικοὶ σχολιαστὲς κοσμοῦν τὴν ἀρχὴ τοῦ Θαλῆ, αὐτὴ τὴ ζωοποιὸ ιδιότητά του τονίζουν. Τίποτα δὲν ὑπάρχει, τίποτα δὲν φύεται ἂν δὲν ὑγρανθεῖ ἐξηγεῖ ὁ Φιλοπονος⁵⁰. Καὶ αὐτὸ τὸ πῦρ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἄστρον καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος ἀκόμη ἀπὸ τὶς ἀναθυμιάσεις τῶν ὑδάτων τρέφονται, συμπληρώνει ὁ Ψευδοπλούταρχος⁵¹, καὶ «συνεκτικὸν πάντων», γι' αὐτὸ ὁ Θαλῆς καὶ «τὴν γῆν ἐφ' ὕδατος ἀπεφάνετο κεῖσθαι»⁵², ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀριστοτελικὴ ἐξήγηση ὁ Σιμπλικίος. Σαφὴ καὶ ὁλοκληρωμένη μᾶς παραδίδουν τὴν ἔννοια τῆς ἀρχῆς στὴ φιλοσοφία τοῦ Μιλήσιου σοφοῦ οἱ σχολιαστὲς.

Τὸ ἐμπειρικὸ αὐτὸ στοιχεῖο τοῦ κόσμου, τὸ νερὸ τοῦ Θαλῆ εἶναι ὕλη «ἀρχέγονος», «δραστήρια καὶ πρὸς γένεσιν ἐπιτήδεια»⁵³, δηλ. γενεσιουργός, γόνιμη, ρευστή, μεταβλητή, κοσμογόνος καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα ζωοποιός. Χάρις στὴν

⁴⁶ MULLACH, III Fr. Philosophorum Graecorum. De Plutarchi vita Homeri: «... Θάλητα μὲν γε τὸν Μιλήσιον ὁμολογοῦσι πρῶτον ὑποστήσασθαι τῶν ὅλων κοσμογόνον στοιχεῖον τὸ ὕδωρ, ἡ γὰρ ὑγρὰ φύσις εὐμαρῶς εἰς ἕκαστα μεταπλαττομένη πρὸς τὸ ποικίλον εἶωθε μορφοῦσθαι· διὸ δὴ τῆς τετράδος τῶν στοιχείων ὥσπερ αἰτιώτατον ὁ Θαλῆς ἀπεφάνετο».

⁴⁷ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* Α 3, 983 b 33-34.

⁴⁸ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* Α 3, 983 b 24-32.

⁴⁹ ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ, *Φυσ.* 23, 21.

⁵⁰ CAPELLE, *Die Vorsokratiker*, ΦΙΛΟΠΟΝΟΣ 23, 2. ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ, *Φυσ.* 36, 8.

⁵¹ H. DIELS, D. G., *Αετίου Συναγωγὴ. Περὶ ἀρχῶν τί εἰσιν* EXIV 141, ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ βιβλίον Α 12.

⁵² H. DIELS, D. G., *Ἐκ τῶν Θεοφράστου Φυσικῶν Δοξῶν*, βιβλίον ΙΗ, ΣΙΜΠΛ. *Φυσ.* F6 v 18-31: «Τὸ δὲ ὕδωρ ἀρχὴ τῆς ὑγρᾶς φύσεως ἐστὶ καὶ συνεκτικὸν πάντων...» καὶ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Περὶ Οὐρανοῦ* Β.

⁵³ ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ, *Φυσ.* 36, 8.

πρωταρχική αυτή ιδιότητα, τὴ ζωοποιὸ δύναμη ποὺ περικλείει ἡ ὕλη τοῦ Θαλῆ, ἡ πρώτη ὄντολογικὴ ἀρχὴ στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ὀνομάστηκε εὐστοχα ὑλοζωιστικὴ ἢ φιλοσοφία τῆς ὁποίας ἀρχηγέτης εἶναι ὁ Θαλῆς.

Μέσα στὴν ἀέναη γένεση καὶ φθορὰ τὸ ὑγρὸ στοιχεῖο στέκει ἀρχή, μέση καὶ τέλος, ἀντάξιο τοῦ θεοῦ ποὺ ὑμνοῦν οἱ παλιοὶ ὄρφικοι στίχοι: «Ζεὺς κεφαλὴ, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα τέτυκται», ἀφθορῇ οὐσία τὸ ἴδιο, ἀγέννητο καὶ ἀτελεύτητο⁵⁴. Ὁ αὐθόρμητος αὐτὸς συνειρμός, κοινὸς σὲ ἀρχαίους καὶ σύγχρονους ἐρμηνευτὲς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Θαλῆ, δὲν εἶναι τυχαῖος. Ὁ ἴδιος ὁ Θαλῆς φαίνεται ὅτι εἶχε ὀνομάσει θεῖον «τὸ μήτε ἀρχὴν μήτε τελευτὴν ἔχον»⁵⁵, καὶ θεωροῦσε τὰ «πάντα πλήρη θεῶν»⁵⁶, ἀπόφθεγμα στὸ ὁποῖο στήριξε ὁ Ἀριστοτέλης τὸν δικό του χαρακτηρισμὸ τοῦ Θεοῦ ὡς συνεκτικὴ αἰτία τοῦ κόσμου⁵⁷.

Συνεκτικὸ πάντων εἶναι βέβαια γιὰ τὸν Θαλῆ μόνο τὸ νερό, ἡ πρώτη του ἀρχή, κοσμημένη μὲ ιδιότητες κιόλας θεϊκές, ὡς καὶ ἐκείνης τοῦ πρώτου κινουμένου, ὅποτε ἡ ταύτισή της μὲ τὴν ἔννοια τοῦ θεοῦ νὰ μὴν ἀποτελεῖ σόφισμα ἀλλὰ λογικὴ συνέπεια, καθὼς καὶ ἡ συσχέτιση τοῦ ἴδιου μὲ τοὺς πρώτους θεολογήσαντες ἀπόλυτα θεμιτὴ⁵⁸.

Ὅπωςδήποτε, ἡ διαφορὰ τοῦ Μιλήσιου σοφοῦ ἀπὸ τοὺς πρώτους θεολογήσαντες ἔγκειται στὸ ὅτι αὐτὸς παραμερίζει τὸ μυθικὸ πέπλο τῆς θεολογίας τους καὶ μὲ ξεκάθαρη συνείδηση γιὰ τὴν ἄμεση σχέση αἰτίας καὶ αἰτιατοῦ προχωρεῖ στὴ λογικὴ ἀνάπλαση τοῦ κόσμου καὶ στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ θεοῦ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀνθρωπόμορφης αὐθαιρεσίας γιὰ νὰ τοὺς προσδώσει φυσικὴ ὑπόσταση καὶ νὰ τὰ ἀποδώσει ὑπήκοα στὴ Φυσικὴ Ἀνάγκη, ἡ ὁποία κρατεῖ τοῦ παντός⁵⁹, τὴ Στύγα⁶⁰ ἴσως, ὅπου ὤμνυαν οἱ μυθικοὶ θεοί, ρυθμιστὴ τῶν πεπρωμένων καὶ τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του τῆς Μιλήτου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ταύτιση τοῦ ὑγροῦ στοιχείου μὲ τὸ θεῖο, φαίνεται ὅτι καὶ ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς, καθὼς συγχέεται μὲ τὴν ἔννοια τοῦ θεοῦ⁶¹, καὶ χάρη στὴν αὐτοκινησιὰ καὶ ἀεικινησιὰ της⁶², συμπίπτει καὶ αὐτὴ μὲ τὴν πρώτη ἀρχὴ τοῦ Θαλῆ, ψυχὴ ἀπέδιδε καὶ στὸν μαγνήτη⁶³, ὁ ὁποῖος χάρη στὴν ἐλκτικὴ του δύναμη ἐπαλήθευε τὴν πεποίθηση τοῦ φιλοσόφου γιὰ τὴ θεία κινητικὴ δύναμη τῆς ἀρχῆς⁶⁴, ἐκφάνσεις καὶ γέννημα τῆς ὁποίας εἶναι τὰ πάντα. Ἡ θέωση τῆς ἀπειροῆς⁶⁵ αὐτῆς ὕλης ἀπὸ τὸν Θαλῆ ἐκφράζεται ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἀπόφθεγμα του: «Τὸ

⁵⁴ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* Α 3, 983 b 14-21.

⁵⁵ ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, Ι 36.

⁵⁶ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Περὶ ψυχῆς* Α 5, 411 a 2. ΠΛΑΤΩΝ, *Νόμοι* 899 b.

⁵⁷ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Περὶ κόσμον*, 397 b 16.

⁵⁸ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* Α 3, 983 b 33-34.

⁵⁹ Δ. ΛΑΕΡΤΙΟΣ, Πλουτάρχου *Ἐπιτ.* 40.

⁶⁰ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* Α 3, 983 b 36-37.

⁶¹ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Περὶ ψυχῆς* Α 5, 411 a 2.

⁶² H. DIELS, D. G., ΑΕΤΙΟΣ IV, 21: «Θαλῆς ἀπεφάνητο πρῶτος τὴν ψυχὴν φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον». ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Περὶ ψυχῆς*

A 2, 405 a.

⁶³ Ἐνθ. ἀν.

⁶⁴ ΣΤΟΒΑΙΟΣ, *Ἐκλ.* I 11.

⁶⁵ ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ, *Φυσ.* 458, 23-DKIIA 13. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Περὶ ψυχῆς* Α 5, 411 a 2.

πάν ἔμψυχον καὶ δαιμόνων πλήρες», καὶ προσδίδει χαρακτήρα μεταφυσικὸ στὴν
ὕλοζωιστικὴ φιλοσοφία του.